

INSTITUTIONEN FÖR
SPRÅK OCH LITTERATURER

EN HUSTRUS FÖRMÅGA

En närläsning av Xenofons *Oikonomikos* VII-X

Elin Fryleskog

Examensarbete:	15 hp
Program och/eller kurs:	GRE 140, Grekiska, examensarbete för kandidatexamen
Nivå:	Grundnivå
Termin/år:	Vt 2022
Handledare:	Mikael Johansson
Examinator:	Karin Hult

Examensarbete:	15 hp
Program och/eller kurs:	GRE 140, Grekiska, examensarbete för kandidatexamen
Nivå:	Grundnivå
Termin/år:	Vt 2022
Handledare:	Mikael Johansson
Examinator:	Karin Hult
Nyckelord:	<i>Xenofon, Oikonomikos, Kvinnor i Antiken, Politik</i>

Abstract

Syfte,
metod &
teori:

Syftet med denna uppsats är att undersöka skildringen av en hustru i Xenofons *Oikonomikos*. Genom en närläsning utreds hur karaktären "Isomachos hustru" beskrivs i detta verk samt vilka värderingar och intressen som denna beskrivning kan förmodas ge uttryck för. *Oikonomikos* avhandlar hushållsekonomi men adresserar samtidigt det politiska läget i Aten. Ett utopiskt drag går att se i skildringen av hur det aristokratiska livet framhålls som det högsta moraliska och för staten mest gynnsamma. I diskussionen kring hustruskildringen synliggörs att två tolkningsnivåer är möjliga att inta: dels en konkret, dels en metaforisk. Dessa två möjligheter företräds av två moderna författares analyser av texten. Diskussionen avhandlar dels möjligheten att se hustrun som avspeglings av en verklig kvinnosyn, dels möjligheten att inom ramen för en politisk metafor betrakta henne som en symbol för den privata sfärens karaktär.

Resultat:

Resultatet av undersökningen är att de båda tolkningarna av hustrun inte behöver motsäga varandra, utan kan gälla parallellt. Hustruporträttet kan dels tolkas som utloppet för större djup i Xenofons författarskap än det ofta tillskrivs. Dels är det en rimlig slutsats att porträttet är uttryck för kritik mot den samtida synen på kvinnor och därmed representerar en för sin tid ovanligt radikal kvinnosyn.

Innehållsförteckning

Inledning.....	4
Bakgrund.....	4
Om Xenofon.....	4
Om <i>Oikonomikos</i>	4
Om atenska hustrur.....	6
Frågeställning.....	7
Metod.....	7
Material.....	8
Primärlitteratur.....	8
Sekundärlitteratur.....	8
Avhandling.....	9
Sammanfattning av <i>Oikonomikos</i>	9
Närläsning: Hur beskrivs Isomachos hustru?.....	10
Diskussion: Vad vill Xenofon förmedla med framställningen av hustrun?.....	24
Murnaghans tolkning (1988).....	24
Pomeroy's tolkning (1994).....	25
Kvinnliga förkunskaper.....	25
Manlig utveckling.....	26
Balansgång mellan metaforik och konkretism.....	28
Slutsats.....	31
Ett tidsenligt erkännande.....	31
Bibliografi.....	33
Primärlitteratur.....	33
Sekundärlitteratur.....	33

Inledning

På 350-talet f.Kr. sätter sig den åldrade Xenofon, gammal härförare och filosof, ned för att skriva om hushållsekonomi. I metaforer adresserar han samtidigt hemstadens politiska problem. En av karaktärerna i hans skildring är en hustru. Hon är ung, namnlös och förständig. Det är första gången någon i Antiken tillskriver en kvinnas arbete en sådan betydelse som Xenofon gör i detta verk. Som alla bra karaktärer väcker hustrun frågor – kanske fler än hon besvarar. Vad får vi egentligen veta om henne? Vad vill Xenofon förmedla när han målar hennes porträtt?

Bakgrund

Om Xenofon

Atenaren Xenofon (ca 430-365 f.Kr.¹) ihågkommes som ledare för den grekiska fraktionen av Kyros den yngres armé i dennes försök att ta tronen från Artaxerxes av Persien och som författare till tretton skrifter. Runt 403 var han del i kretsen runt Sokrates. Genom sympatiserna med persiska och trojanska seder och samhällskritik gjorde han sig så obekväm i Aten att han fick tillbringa nästan tjugo år i exil. I sinom tid hävdades förvisningen och hemstadens politik vann återigen Xenofons intresse, något som bevisas inte minst av det verk som denna uppsats ska fokusera på, *Oikonomikos*. Skriften författades under slutet av Xenofons levnad och idealiserar en atensk, aristokratisk livsstil.

Xenofon hyllas ofta för sin eleganta och varierade författarstil, men har ofta ansetts sakna t.ex. Platons innehållsmässiga djup.² Konjunkturerna i Xenofons klassning som sokratisk filosof eller som alltför materialistisk för att räknas som en sådan har växlat genom århundradena.³

Om *Oikonomikos*

Den grekiska titeln på verket i vilket hustruporträttet förekommer är οἰκονομικός. Detta adjektiv bör förstås tillsammans med ett outtalat λόγος. Det ger den ungefärliga översättningen “utredning om det som praktiseras i ett hushåll”.⁴ I Sverige kallas verket

¹ Pomeroy, 1994, 4-5.

² Linnér, 2004, 17.

³ Pomeroy, 1994, 21.

⁴ Linnér, 2004, 22.

Ledarskap, vilket är ett centralt tema i alla Xenofons skrifter – i *Oikonomikos* inom ramen för hushållet. Verket tillkom i en orolig tid för Aten – situationen efter det Peloponnesiska kriget och splittringen som det politiska och filosofiska klimatet skapade fick många att ifrågasätta de strukturer och värderingar som en gång hade varit en gemensam värdegrund. Omsorgen om det gemensamma sviktade och individualism och privat vinningslystnad tog allt större plats.⁵ Xenofons *Oikonomikos* är bara ett av flera samtida verk som förmedlar en motreaktion mot detta, och som särskilt genom sin lättsamma framtoning kan förstås som en utopisk skildring. *Staten* av Platon är ett annat sådant exempel, också det författat av en lärjunge till Sokrates. Det övergripande budskapet i *Oikonomikos* brukar förstås som en vilja att eliminera klyftan mellan den privata och den offentliga sfären i samhället – οἶκος, “hushåll” och πόλις, “stat”.

Ramen för *Oikonomikos* är en dialog mellan filosofen Sokrates och en av hans lärjungar, Kritoboulos. Merparten av verket upptas av en återblick på ett annat samtal mellan filosofen och en man vid namn Isomachos. Denne jordbrukande aristokrat tjänar som ett exempel på den livsstil Sokrates här framhåller som mest gynnsam för både individ och stat. Isomachos återberättar i sin tur tre samtal han haft med sin fru under det att han instruerade henne i sin roll. Hennes kompetens som hustru möjliggör att maken helt kan ägna sig åt det som kräver hans uppmärksamhet utanför hemmet. Det är skildringen av henne som står i fokus för detta arbete.

Trots att dialogen läggs i Sokrates mun och förmodligen är baserad på en återberättelse som kommit Xenofon till del, bör den främst läsas som en kanalisering av Xenofons egna värderingar och tolkningar av läromästarens idéer.⁶ Det är troligt att samtalen som återges är helt fiktiva. Man har t.ex. utan att komma till någon slutsats försökt att identifiera vilken av de många atenarna vid namn Isomachos författaren hade i åtanke.⁷

⁵ Pomeroy, 1994, 32; Linnér, 2004, 22-25

⁶ Pomeroy, 1994, 25.

⁷ Pomeroy, 1994, 259-261.

Om atenska hustrur

Kvinnor i den fria atenska medborgarklassen levde långt ifrån samma liv som sina manliga klassfränder.⁸ De tilläts inte rösta, ha politiska ämbeten eller delta i dryckeslag. Under sin levnad nämndes de inte ens vid namn offentligt, liksom Isomachos hustru i denna skildring förblir namnlös. Den fria kvinnans primära uppgift var att gifta sig och föda legitima barn åt sin make. Äktenskap ingicks ofta strax efter pubertetens inträde och var ett avtal mellan den blivande maken och brudens fader, i vilket kvinnan saknade beslutsrätt. Av stor betydelse för överenskommelsen var ofta båda parter ekonomiska medel och sociala ställningar. Brudens hemgift syftade primärt till att säkra hennes egen försörjning och skulle hållas intakt under hela äktenskapet, vilket visar att hon juridiskt sett inte var en fullvärdig medlem av sitt nya hushåll.⁹ Detta förhållningssätt innebar också att hon, ifall maken avled eller ville skilja sig, kunde gifta om sig många gånger.

Kvinnan var juridiskt och ekonomiskt omyndig. Mildare straff för kvinnor än män vid t.ex. otrohetsbrott vittnar om att kvinnor uppfattades som mindre förmögna att ansvara för sina handlingar.¹⁰ För att säkra troheten till maken och därmed avkommans legitimitet skulle hustrun, med undantag för religiösa och familjerelaterade högtider, ogärna exponeras offentligen. På så viss tillföll den offentliga sfären primärt männen medan hemmet främst utgjorde kvinnornas domän. Även innanför hemmets väggar vittnar den rumsliga utformningen om önskad separation mellan män och kvinnor. Husen skulle i enlighet med utsagor i både *Oikonomikos* och hos t.ex. Lysias gärna ha könsseparata avdelningar.¹¹ Under 300-talet uppluckras något av detta mönster genom att vissa möjligheter till utbildning och karriär öppnas även för kvinnor.¹²

De atenska skriftliga källor som vittnar om kvinnors vardag är inte många och nämns bör att de få som finns är mäns utsagor om kvinnor, inte kvinnors berättande om sig själva. Det gäller även skildringen av hustrun som detta arbete fokuserar på. I tragedierna utmärks

⁸ Detta avsnitt är, då inget annat anges, baserat på McClures bok *Women in Classical Antiquity, From birth to death* (2020), kapitel 3-7

⁹ Pomeroy, 1975, 63.

¹⁰ Phillips, 2013, 103-4.

¹¹ Lys.1.9; Xen.Oik.IX.5.

¹² Pomeroy, 1994, 58.

kvinnokaraktärerna ofta av vad som i samtiden ansågs vara okvinnligt agerande – särskilt populärt var extrema handlingar som otrohet och mord – och de rör sig ofta, ur ett atenskt hänseende, orealistiskt långt utanför hemmets sfär. Oavsett om man väljer att tolka tragedins framställningar som representativa för verkliga kvinnor eller inte, som ärligt menade ventiler för kvinnors utmanande livsvillkor eller som utlopp för kvinnohat, så återspeglar pjäsernas dilemman åtminstone den misstänksamhet mot kvinnan som även andra källor vittnar om. I Aristoteles verk finns många utsagor som underbygger uppfattningen om kvinnan som intellektuellt omyndig.¹³ Så långt tillbaka som på 700-talet finner vi berättelsen om den första kvinnan som Zeus sätt att straffa människan; den bedrägligt vackra Pandora, bäraren av allehanda onda egenskaper.¹⁴ Begreppsmässigt finns vid tiden för Xenofons författarskap ett motsatsförhållande mellan “manligt” och “kvinnligt”, likt det mellan styrka och svaghet – ibland med stark emfas, ibland kanske likt hur vi idag placerar beteenden på en skala mellan “barnsligt” och “vuxet”. Vi menar inte därför att barn är dåliga och vuxna bra. Denna bakgrundsskiss är bra att ha med sig i studien av Xenofons hustruskildring.

Frågeställning

I Xenofons *Oikonomikos* VII-X möter vi Isomachos hustru. Hon ges både omfattande och positiv uppmärksamhet. För att porträttera henne som hustru arbetar jag utifrån följande frågeställningar:

1. Hur skildras hustrun?
2. Vad vill Xenofon förmedla med skildringen av hustrun?

Med den första frågeställningen lägger jag grunden för den andra, som också blir utgångspunkten för diskussionen.

Metod

För att besvara frågeställningarna gör jag en närläsning och översättning av *Oikonomikos* kapitel VII-X. I tolkningen av hur hustrun skildras och av vad framställningen kan tänkas förmedla, konsulterar jag två olika forskares analyser av verket publicerade i form av en

¹³ Moss, 1988, 515-6.

¹⁴ Hes. *Verk och dagar* 78.

artikel och en kommentar. För jämförelser med Xenofons samtid vänder jag mig även till annan primärlitteratur, ofta inspirerad av sekundärlitteraturens hänvisningar.

Material

Primärlitteratur

Marchants Oxfordutgåvan av Xenofons *Oikonomikos*, primärt kapitel VII-X.

Sekundärlitteratur

Murnaghan, Sheila. (1988). "How a woman can be more like a man: The dialogue between Ischomachus and his wife in Xenophone's *Oikonomikos*". *Helios*, 15 (1), 9-12.

Pomeroy, Sarah. (1994). *Oikonomikos: A Social and Historical Commentary, with a New English Translation*.

Alla översättningar från grekiska och engelska är, om inte annat anges, mina egna.

Avhandling

Sammanfattning av *Oikonomikos*

Under *Oikonomikos* första sex kapitel samtalar Sokrates och hans aristokratiska lärjunge Kritoboulos om hushållsekonomi. De enas om att det inte är ägodelar i sig utan hur man förvaltar dem som avgör värdet av någons tillgångar. Bland ägodelar räknas därför allt som kan generera en inkomst, även slavar, vänner och fiender. Här kommer ämnet ledarskap på tal – t.ex. hur man behandlar sin hustru. Filosofen tar sig an att återge ett samtal han tidigare haft med Isomachos, en atenare som anses vara *καλὸς κάγαθός*, “vacker och god”. Epitetet översätts ofta med “gentleman”.

Sokrates frågar Isomachos hur en som är *καλὸς κάγαθός* spenderar sin tid. Isomachos svar upptar *Oikonomikos* resterande tretton kapitel, varav de första fyra tillägnas tre dialoger han haft med sin hustru. Hennes arbete i hemmet skapar nämligen förutsättningarna för att han på heltid kan bruka sin jord, engagera sig politiskt och socialisera. Genomgående skildras hustrun med en positiv ton och lyssnaren Sokrates berömmar både Isomachos och hans hustrus ambitiösa livsföring.

I den första dialogen (kapitel VII) återger Isomachos hur han vid äktenskapets inledning började instruera sin ännu inte femton år gamla hustru i det hon behövde kunna för att träda in som hushållets föreståndarinna. Han förklarar vad äktenskapet går ut på och vilka förväntningar han har på hennes roll. Det är främst kring innehållet i denna dialog min uppsats kretsar.

Den andra dialogen (VIII-IX) handlar om hur Isomachos och hustrun omorganiserar sitt hem för att förenkla arbetet och överskådligheten av hushållets resurser. Varje rum i huset är utformat för en viss typ av förvaring eller arbete. Stor vikt läggs vid sorteringen av saker *κατὰ φύλας*, “utifrån sina sorter” – t.ex. åtskils mäns och kvinnors kläder, liksom deras boningsrum.

I den tredje dialogen (X) invänder Isomachos mot hustruns användande av smink och höga skor. Som skönhetsmedel föreslår han daglig motion i form av hushållsarbete och värdig klädsel.

Närläsning: Hur beskrivs Isomachos hustru?

Hustrun beskrivs som ett passivt objekt under den första epoken av sitt liv. I barndomshemmet skulle hon se, höra och tala så lite som möjligt och hennes hushållskunskaper framstår som högst elementära (se citat 1 nedan). Hennes inledningsvisa okunnighet framstår dock som en potential för makens omformande av henne. Maken samtalar med hustrun för att förmedla sin egen syn på hennes ansvar och natur. Målet är förståelse för hur stort värde hennes arbete har för parets gemensamma välfärd. Processen beskrivs i termer av att undervisa, inte uppfostra – ett ordval som indikerar hustruns aktiva deltagande (citat 2). Maken beskriver förberedelsen inför denna process som en tämjning, men ordets konnotationer till trots är målet att göra henne mer aktiv, inte kuvad (citat 3). Äktenskapet är baserat på praktiska snarare än romantiska intentioner, vilket ger bilden av hustrun som värderad för sitt arbete, inte endast barnafödande (citat 4).

Det första beviset för att undervisningen får effekt är att hustrun vågar uttala sin egen mening (citat 5). Under dialogens gång kommer hon successivt börja anamma sin makes tankesätt, bl.a. synen på sig själv som ansvarsfull aktör, samtidigt som hon fortsätter att tillrättavisa honom och uttrycka egna tankar (citat 6 och 7). Sammantaget framstår hon som en reflekterande lyssnare och självständig tänkare. Hennes successiva utveckling illustrerar en passiv och återhållen flickas övergång till rollen som hustru i toppen för hemmets domän.

Hustrun är menad att inta rollen som den högsta auktoriteten i hushållets inomhussfär, vilket understryks genom att hon liknas vid en bidrottning (citat 7). Hennes uppgift är att stanna inne, förvalta det som förs in utifrån, instruera och övervaka husets arbetare och barn. Liknelsen föreslår att hon är underordnad mannens auktoritet och hennes domän helt beroende av hans. Rörande intellektuell förmåga beskrivs hon som jämställd med maken och på samma sätt som honom förmögen att ansvara för sina handlingar (citat 8). Härigenom har hon också möjlighet att konkurrera med honom om den högsta auktoritetsställningen. Som en paradox till hur hustruns domän är underordnad mannen, understryks att deras arbetsområden är helt beroende av varandra och jämställda i värde, trots att de är åtskilda (citat 9). Guden har

nämligen genom den kvinnliga naturens egenskaper rustat hustrun för rollen i hemmet, och acceptansen för denna ordning ger henne heder.

Hustruns yttre avhandlas endast när maken misstycker till användandet av smink (citat 10). Härmed tas itu med hennes kvinnliga fallenhet för bedrägeri. Verklig skönhet kommer av hustruns flitiga arbete och förstånd. Hennes snabba åttlydnad av maken yttrar sig i korrigeringen av beteendet och bevisar hennes övertygelse om att makens sätt att tänka är det bästa. Att hustrun fulländas i sin roll som hemmets överhuvud bevisas av att maken inte längre behöver ägna tid åt att instruera henne (citat 11).

Nedan följer i tur och ordning de textavsnitt som ovanstående sammanfattning baseras på.

Citat 1

VII.5 καὶ τί ἄν, ἔφη, ὃ Σώκρατες, ἐπισταμένην αὐτὴν παρέλαβον, ἦ ἔτη μὲν οὕτω πεντεκαίδεκα γεγονυῖα ἦλθε πρὸς ἐμέ, τὸν δ' ἔμπροσθεν χρόνον ἔζη ὑπὸ πολλῆς ἐπιμελείας ὅπως ὡς ἐλάχιστα μὲν ὄψοιτο, ἐλάχιστα δ' ἀκούσοιτο, ἐλάχιστα δ' ἔροιτο; - Och vad, Sokrates, sade han, skulle hon ha kunnat veta när jag tog emot henne? Hon som dels inte ens hade fyllt femton år då hon kom till mig, och som dels tiden innan det levde under stor tillsyn för att hon skulle se så lite som möjligt, och höra så lite som möjligt, och säga så lite som möjligt?

VII.6 οὐ γὰρ ἀγαπητόν σοι δοκεῖ εἶναι, εἰ μόνον ἦλθεν ἐπισταμένη ἔρια παραλαβοῦσα ἱμάτιον ἀποδεῖξαι, καὶ ἑώρακυῖα ὡς ἔργα ταλάσια θεραπαίναις δίδονται; ἐπεὶ τὰ γε ἀμφιγαστέρα, ἔφη, πάνυκαλῶς, ὃ Σώκρατες, ἦλθε πεπαιδευμένη;

Ty det måste väl synas dig tillräckligt om hon då hon kom endast visste hur man tar ull och gör kläder, och hade fått se hur arbetet med ullspinning gavs åt tjänsteflickorna? Och i att kontrollera sin aptit, Sokrates, var hon ju mycket väl fostrad när hon kom.

Att hustrun inte är mycket mer än ett barn när äktenskapet med Isomachos inleds var inget ovanligt. Hennes tillvaro i föräldrahemmet beskrivs som mycket skyddad, vilket framförallt var för att eliminera varje risk till tvivel på hennes jungfrulighet. Men inte endast hennes sociala liv utan även hennes förhållande till hushållskunskaper framstår passivt. Att ha fått se hur arbete görs, ἑώρακυῖα ὡς... δίδονται, är inte detsamma som att göra det själv. Hustruns

färdighetsbrist ses dock inte på med missnöje av maken, utan tvärtom som en “tillräcklighet” (ἀγαπητόν), en potential för det omformande som ska äga rum. Sättet att beskriva hustrun som passiv i föräldrahemmet skapar vidare en kontrast till hur Isomachos ska omgestalta henne i det nya hushållet – som mycket aktiv.

Citat 2

VII.7 τὰ δ' ἄλλα, ἔφην ἐγώ, ὃ Ἴσχύμαχε, αὐτὸς ἐπαίδευσας τὴν γυναῖκα ὥστε ἱκανὴν εἶναι ὅν προσήκει ἐπιμελεῖσθαι;

- Isomachos, sade jag [Sokrates], uppfostrade du själv din hustru i det övriga så att hon var tillräcklig inför det som tillfaller henne att ha omsorg om?

VII.8 οὐ μὰ Δί', ἔφη ὁ Ἴσχύμαχος, οὐ πρὶν γε καὶ ἔθυσα καὶ ηῤῥάμην ἐμέ τε τυγγάνειν διδάσκοντα καὶ ἐκείνην μανθάνουσαν τὰ βέλτιστα ἀμφοτέροις ἡμῶν.

- Nej, vid Zeus, sade Isomachos, inte innan jag hade offrat och brett både om att jag skulle kunna undervisa henne och hon lära sig det som är bäst för oss båda.

Isomachos har beslutat sig för att instruera hustrun i hennes ansvarsområden i hushållet. Genom att beskriva hur detta ska gå till får vi den första ledtråden till vilka förväntningar han har på henne. Om föräldrahemmet var ett slags förvaringsplats innebär redan undervisningssituationen med maken en stark kontrast. När Isomachos får frågan om han “uppfostrat” sin hustru själv svarar han inte med samma verb, utan med “att undervisa” och “att lära sig”. παιδεύειν är ett mycket vanligt verb för att fostra eller lära någon något och måste ställas i passiv form för att beskriva handlingen “att bli fostrad”. Isomachos undviker dock helt detta verb i relation till hur hustrun lär sig av honom (men använder det gärna om slavar och barn). διδάσκειν, “undervisa” och μανθάνειν, “lära sig” motsvarar däremot en lika ömsesidig aktivitet som “att lära ut” och “lära in”. Detta signalerar förväntningarna på att hustrun ska vara en lika aktiv deltagare som maken – både i undervisningen och i ansvaret för hemmet. Att ordvalet διδάσκειν/μανθάνειν är en markör av betydelse styrks av att Sokrates strax anammar samma formulering (VII.9).

Citat 3

VII.10 ἐπεὶ ἤδη μοι χειροήθης ἦν καὶ ἐτετιθάσευτο ὥστε διαλέγεσθαι...

... när hon så var mig hanterbar och hade domesticerats för att samtala...

Att en hustru “blir tam” var inte ett ovanligt sätt att skildra den nygiftas invänjning i makens hushåll. Adjektivet χειροθήης, bokstavligen “van vid handen” i betydelsen “undergiven” eller “hanterbar”, och verbet ἐτετιθάσεντο, “tämja”, “domesticera”, används annars om domesticerandet av djur och växter.¹⁵ Men unga kvinnor ansågs vilda och i behov av att kuvas.¹⁶ Det intressanta med passagen här är att Isomachos hustru vänjs vid “att samtala” (διαλέγεσθαι). Det visar sig att tämjandet inte syftar till att passivisera henne utan att väcka hennes aktivitet: en samtalspartner är motsatsen till någon som “hör och talar så lite som möjligt” (citat 1). Det är en stor förvandling av den unga, tysta hustrun.

Citat 4

VII.11 ὅτι μὲν γὰρ οὐκ ἀπορία ἦν μεθ’ ὅτου ἄλλου ἐκαθεύδομεν ἄν, οἶδ’ ὅτι καὶ σοὶ καταφανὲς τοῦτ’ ἐστί. βουλευόμενος δ’ ἔγωγε ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ οἱ σοὶ γονεῖς ὑπὲρ σοῦ τίν’ ἂν κοινὸν βέλτιστον οἴκου τε καὶ τέκνων λάβοιμεν, ἐγὼ τε σὲ ἐξελεξάμην καὶ οἱ σοὶ γονεῖς, ὡς εἰκόσιν, ἐκ τῶν δυνατῶν ἐμέ.

Ty att det inte hade varit någon svårighet för oss att gå till sängs med någon annan, det vet jag är uppenbart även för dig. Men eftersom jag ju beslutade för min del, och dina föräldrar för din del, att vi skulle ta den bästa partnern för hus och barn, så utvalde jag åt mig dig och dina föräldrar åt dig – som det ser ut – *mig* bland de möjliga.

Makens isbrytare i det första samtalet med hustrun – konstaterandet att det inte är romantik som motiverar deras äktenskap – lägger grunden för den syn på hustrun som dominerar skildringen. Parets förening bygger på förnuft snarare än känslor. Förhållandet ska fortsättningsvis beskrivas som ett partnerskap med målet att få det gemensamma hushållet att gå med vinst. Att valet av make låg hos kvinnans föräldrar (till skillnad från Isomachos som själv fick välja) visar hur beslut vanligen togs över kvinnors huvuden.

Citat 5

VII.13 νῦν δὲ δὴ οἶκος ἡμῖν ὅδε κοινός ἐστιν. ἐγὼ τε γὰρ ὅσα μοι ἔστιν ἅπαντα εἰς τὸ κοινὸν ἀποφαίνω, σύ τε ὅσα ἠνέγκω πάντα εἰς τὸ κοινὸν κατέθηκας.

¹⁵ Tex Hdt. *Historia* 2.69.2 (om krokodiler); Xen. *Om hästar*. 2.3.

¹⁶ Pomeroy, 1994, 272-3.

Men nu är detta hushåll verkligen vårt gemensamma. Ty allt som *jag* äger för jag nu in i det gemensamma, precis som *du* har lagt ner allt som du förde med dig i det gemensamma.

καὶ οὐ τοῦτο δεῖ λογίζεσθαι, πότερος ἄρα ἀριθμῶ πλείω συμβέβληται ἡμῶν, ἀλλ' ἐκεῖνο εὖ εἰδέναι, ὅτι ὁπότερος ἂν ἡμῶν βελτίων κοινωνὸς ᾗ, οὗτος τὰ πλείονος ἄξια συμβάλλεται.

Och det är inte nödvändigt att kalkylera på vem av oss som har bidragit med den större summan, men detta är bra att veta: att den av oss som nu må vara den bättre partnern bidrar med det större värdet.

VII.14 (...) τί δ' ἂν ἐγὼ σοι, ἔφη, δυναίμην συμπρᾶξαι; τίς δὲ ἢ ἐμὴ δύναμις; ἀλλ' ἐν σοὶ πάντα ἐστίν: ἐμὸν δ' ἔφησεν ἡ μήτηρ ἔργον εἶναι σωφρονεῖν.

Hustrun: (...) - Men hur, sade hon, skulle *jag* kunna vara dig till hjälp? Vilken är *min* styrka? Nej, allt hänger på *dig*. Min mor sade att *mitt* verk är att handla måttfullt.

VII.15 (...) ἀλλὰ σωφρόνων τοί ἐστι καὶ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς οὕτω ποιεῖν, ὅπως τὰ τε ὄντα ὡς βέλτιστα ἔξει καὶ ἄλλα ὅτι πλεῖστα ἐκ τοῦ καλοῦ τε καὶ δικαίου προσγενήσεται.

Isomachos: (...) men, skall du veta, både mannens och kvinnans måttfullhet är att handla på det viset så att ägodelarna ska hålla som bäst och så mycket som möjligt av det vackra och rättfärdiga läggas till dem.

Här finner vi hustruns allra första replik – en stark invändning. Begreppet σωφρονεῖν som hustrun använder betyder ordagrant “att vara sunt sinnad” och används ofta för något så svårfångat som “att vara dygdig”. Det har förmodligen lika många definitioner som antalet användare – inom den stoiska filosofin t.ex. “att handla måttfullt”, vilket också är en lämplig översättning här.¹⁷ Vad hustrun laddar det med framgår av vad hon invänder mot, dvs. makens påstående att hon kan tävla med honom i värde. Hennes uppfattning om hustrurollen tycks kontrastera mot hans förväntningar; hon ifrågasätter sin “förmåga” (δύναμις) och tycks se sin insats som mindre värd än hans. De kuvade uppväxtvillkoren ger vid handen att hon med begreppet σωφρονεῖν menar något i stil med “att visa självbehärskning”¹⁸ eller “vara

¹⁷ Jfr t.ex. Epiktetos *Diatribai* 4.8.13.

¹⁸ Översättning av Linnér, 2004, 62.

diskret”¹⁹. Det faktum att hon opponerar sig mot maken bildar å andra sidan en intressant kontrast till just hennes definition av σωφρονεῖν – det är ju motsatsen till diskret. Härmed har Isomachos undervisning börjat få önskad effekt, dvs. hustruns deltagande i samtalet.

Tillsynes inte överraskad över hustruns invändning kontrar Isomachos med att omdefiniera σωφρονεῖν, till att snarare än diskretion avse ett ekonomiskt tankesätt. Resonemanget går tillbaka på den övergripande tesen i *Oikonomikos* – att ägodelar i sig själva inte avgör värdet på någons förmögenhet, utan förmågan att förvalta dem (I.10). Isomachos låter samma definition gälla för båda könen, vilket återspeglar en syn på hustruns roll i hushållet som lika betydelsebärande som mannens. Så småningom kommer han hävda att hustruns förståelse är i enlighet med denna definition av σωφρονεῖν (se citat 6).

Isomachos vidrör som hastigast den ekonomiska aspekten av äktenskapsavtalet. Syntaxen i meningen “du har lagt ner allt” (πάντα... κατέθηκας) ställer hustrun som subjekt för en ekonomisk satsning. Men att besluta om sin hemgift var något hon juridiskt inte var bemyndigad till – den förvaltades inte av henne själv utan först av hennes fader och sedan av maken.²⁰ Isomachos val att framhäva hustrun som subjekt vill jag närmast förstå som viljan att förstärka hennes (och dialog-åhörarnas) uppfattning om hennes roll: precis som maken ska hon ha insyn i alla aspekter av “det gemensamma” (τὸ κοινόν). I nästa andetag gör Isomachos klart att deras förmögenheter är av mindre betydelse än deras handlande, vilket lyfter tillbaka fokus till huvudtemat: hustruns duglighet och flit.

Citat 6

IX.18 (...) εἶπέ γέ μοι [...] ὅτι οὐκ ὀρθῶς γιγνώσκοιμι, εἰ οἰοίμην χαλεπὰ ἐπιτάττειν διδάσκων ὅτι ἐπιμελεῖσθαι δεῖ τῶν ὄντων.

(...) hon sade ju till mig att jag inte hade rätt uppfattning om jag trodde att jag lade på henne svårigheter genom att undervisa om att det är nödvändigt att ha omsorg om våra ägodelar.

IX.19 πεφυκέναι γὰρ δοκεῖ, ἔφη, ὥσπερ καὶ τέκνων τὸ ἐπιμελεῖσθαι τῇ σῴφρονι τῶν ἑαυτῆς ἢ ἀμελεῖν, οὕτω καὶ τῶν κτημάτων ὅσα ἴδια ὄντα εὐφραίνει ἥδιον

¹⁹ Översättning av Heinemann, 1979.

²⁰ McClure, 2020, 88.

τὸ ἐπιμελεῖσθαι νομίζειν ἔφη εἶναι τῇ σόφρονι τῶν ἑαυτῆς ἢ ἀμελεῖν.

Ty såsom omsorg om de egna barnen för den sunt sinnade kvinnan av naturen tycks [vara ljuvare] än att försumma dem – på samma sätt sade han sig tro att ha omsorg om de egna ägodelarna, som gläder henne just för att de är hennes egna, är ljuvare för den sunt sinnade kvinnan än att försumma dem.

X.1 (...) νῆ τὴν Ἥραν [...] ἀνδρικήν γε ἐπιδεικνύεις τὴν διάνοιαν τῆς γυναικός.

Sokrates: (...) Vid Hera, [...] manlig framhåller du ju din hustrus förståelse.

I detta utdrag ser vi ytterligare ett exempel på samma frimodighet som hustruns första replik avslöjade. Här protesterar hon dock inte mot den överraskande stora betydelse maken tillskriver henne, utan hon rättar hans *låga* förväntningar. Utläggningen som Isomachos gör om “den sunt sinnade kvinnan” visar att han ser det som mer naturligt för kvinnan att agera förståndigt än irrationellt – “manligt”, med Sokrates ord. Trots att definitionen på “en sunt sinnad kvinna” inte formuleras av hustrun själv är den en reflektion av hennes svar i dialogen – att handla måttfullt är för henne inte längre att vara diskret utan att agera för ekonomisk tillökning (citat 6).

Adjektivet ἀνδρικός, “manlig” samt flera andra härledningar från substantivet ἀνὴρ, “man” beskriver ofta positiva, manliga egenskaper, t.ex. ἀνδρεία, “mod”.²¹ På samma sätt finns det gott om exempel på kvinnoord som omskrivningar för svaghet och andra sämre egenskaper. Ett välkänt exempel är den döende Herakles klagan över sin egen svaghet i Sofokles *Kvinnorna från Trakis*:

1070 ὥστε παρθένος βέβρυχα κλαίων

såsom en jungfru gråtande brölar jag

1075 νῦν δ' ἐκ τοιούτου θῆλυς ἠϋρημαι τάλας

men genom detta har jag nu blivit funnen [vara] en stackars kvinna

I motsats till Sofokles drama har vi här en kvinna som kallas “manlig”. Användningen av ordet för att berömma förståelsen för den kvinnligaste uppgiften av alla – hustruns – indikerar förstås att abstraktionen i dessa grekiska begrepp var högre än vad den spontana

²¹ T.ex. Aristofanes, *Getingarna*, 1199; Aristoteles, *Politiken*, 1259b.30.

tjugohundratalsförståelsen vill föreslå. Men det vittnar även om en radikal syn på hustruns förmåga: hon uppvisar en slutledningsförmåga som hade dugt åt en man. (Även under citat 8 berörs ämnet “manligt intellekt”.)

Citat 7

VII.37 ἔν μέντοι τῶν σοὶ προσηκόντων, ἔφην ἐγὼ, ἐπιμελημάτων ἴσως ἀχαριστότερον δόξει εἶναι, ὅτι, ὃς ἂν κάμνη τῶν οἰκετῶν, τούτων σοὶ ἐπιμελητέον πάντων ὅπως θεραπεύηται.

- *Ett dock, av det som tillfaller dig att ha omsorg om, sa jag, kommer förmodligen tyckas vara det mest otacksamma – nämligen att om någon av hushållsslavarna blir sjuk är det din sak att se till att de får behandling.*

νὴ Δί', ἔφη ἡ γυνή, ἐπιχαριώτατον μὲν οὖν, ἂν μέλλωσί γε οἱ καλῶς θεραπευθέντες χάριν εἴσεσθαι καὶ εὐνούστεροι ἢ πρόσθεν ἔσεσθαι.

- Nej, vid Zeus, sa min fru, det är snarare det mest givande om de som blir väl behandlade kommer känna tacksamhet och vara mer välsinnade än förut.

VII.38 καὶ ἐγὼ, ἔφη ὁ Ἰσχύμαχος, ἀγασθεὶς αὐτῆς τὴν ἀπόκρισιν εἶπον: ἄρά γε, ὦ γύναι, διὰ τοιαύτας τινὰς προνοίας καὶ τῆς ἐν τῷ σμήνει ἡγεμόνος αἱ μέλιτται οὕτω διατίθενται πρὸς αὐτήν, ὥστε, ὅταν ἐκεῖνη ἐκλίπη, οὐδεμία οἶεται τῶν μελιττῶν ἀπολειπτέον εἶναι, ἀλλ' ἔπονται πᾶσαι;

- Och, sade Isomachos, förundrad över hennes svar sade jag: Min hustru, är det inte genom ett sådant förutseende som detta, som också tillhör drottningen i bikupan, som bina är förbundna med henne – så att närhelst hon ger sig av tänker ingen av bina på att bli kvar, utan alla följer [henne]?

VII.39 καὶ ἡ γυνή μοι ἀπεκρίνατο: θαυμάζοιμ' ἂν, ἔφη, εἰ μὴ πρὸς σὲ μᾶλλον τείνει τὰ τοῦ ἡγεμόνος ἔργα ἢ πρὸς ἐμέ. ἡ γὰρ ἐμὴ φυλακὴ τῶν ἔνδον καὶ διανομὴ γελοία τις ἂν, οἴμαι, φαίνοιτο, εἰ μὴ σύ γε ἐπιμελοῖο ὅπως ἔξωθέν τι εἰσφέρειτο.

Och min hustru svarade: Jag skulle förundras, sa hon, om inte [den manliga] ledarens verk skulle angå dig mer än mig. Ty mitt vaktande av det som är inomhus, och min fördelning, skulle, tror jag, framstå som skrattretande, om nu inte du hade omsorg med att bära in någonting utifrån.

Detta är inte första gången liknelsen om bidrottningen nämns i dialogen, utan passagen återknyter till en redan introducerad liknelse. Den lyfter fram hustrun som högsta auktoritet i hemmet. Här förvånas Isomachos över att hon *redan* uppvisar ett tankesätt i enlighet med hans målbild – hon förstår att omsorg om slaverna genererar deras lojalitet och därmed ökar hushållets produktivitet. Det var just detta ekonomiska förhållningssätt som Isomachos avsåg i sin definition av σωφροειν (citat 5). Bi-liknelsen användes gärna om den exemplariska hustrun, t.ex. i Semonides parodierande dikt från 700-talet om olika slags kvinnor.²² För grekerna var bin associerade med flitighet och, eftersom man inte förstod hur de reproducerade sig, sexuell återhållsamhet, det senare en moralisk dygd som gjorde en hustru tillförlitlig.²³

Hustruns replik uttrycker, återigen, tvivel över den egna ställningens betydelse. Genom att tilltala maken med samma titel som *han* nyss använde om henne (ἡγεμόν, “ledare”, då i feminin form, “bidrottningen”, nu maskulin) tycker jag mig se en subtil fråga mellan raderna: var är *maken* i denna liknelse? Bin har bara en regent men hushållet har två – och Isomachos har i liknelsen helt utelämnat sig själv. Tidigare i dialogen använder Isomachos metaforen “ok-paret” (τὸ ζεύγος) för att framhäva deras förbundenhet med varandra (citat 9). Hustruns invändning här tycks framställa det som absurt att nu betrakta hennes domän i isolering. En förklaring till makens frånvaro i liknelsen skulle kunna vara att bin, i likhet med hustrur, blir produktiva genom domesticering.²⁴ Därmed skulle Isomachos roll kunna underförstås som biodlarens – den som förser kupan med rätt sorts blommor för att hålla produktionen igång. Resultatet är att hustruns domän framställs som helt underordnad makens; hennes värld bara en mindre del i den som tillhör honom.

Citat 8

VII.23 τῆ δὲ γυναικὶ ἦπτον τὸ σῶμα δυνατὸν πρὸς ταῦτα φύσας τὰ ἔνδον ἔργα αὐτῆ, φάναι ἔφη, προστάξαι μοι δοκεῖ ὁ θεός.

Men eftersom [guden] till kvinnan frambringade den inför dessa ting mindre kapabla kroppen, sade han att han sade, tycks mig guden ha tillförordnat henne arbetet

²² Semonides *Fragments* 7.

²³ Pomeroy, 1994, 279.

²⁴ Pomeroy, 1994, 277.

inomhus.

VII.26 ὅτι δ' ἀμφοτέρους δεῖ καὶ διδόναι καὶ λαμβάνειν, τὴν μνήμην καὶ τὴν ἐπιμέλειαν εἰς τὸ μέσον ἀμφοτέροις κατέθηκεν. ὥστε οὐκ ἂν ἔχοις διελεῖν πότερα τὸ ἔθνος τὸ θῆλυ ἢ τὸ ἄρρεν τούτων πλεονεκτεῖ.

Och eftersom det är nödvändigt att båda två ger och tar lade han ner i dem båda lika mycket minne och omsorg. [Detta] för att du inte ska kunna skilja ut vilket släkte av dessa, det kvinnliga eller det manliga, som har övertaget.

VII.27 καὶ τὸ ἐγκρατεῖς δὲ εἶναι ὧν δεῖ εἰς τὸ μέσον ἀμφοτέροις κατέθηκε, καὶ ἐξουσίαν ἐποίησεν ὁ θεὸς ὀπότερος ἂν ἦ βελτίων, εἴθ' ὁ ἀνὴρ εἴθ' ἡ γυνή, τούτων καὶ πλεόν φέρεσθαι τούτου τοῦ ἀγαθοῦ.

Också det att ha självkontroll i de ting som är nödvändiga lade han ner gemensamt i dem båda, och guden gjorde den av dem som är bättre – antingen mannen eller kvinnan – till en auktoritet. Ja, också det att få större förtjänst av detta goda.

Detta citat är del av en längre redogörelse av hur guden utformat kvinnan och mannen till inomhus- respektive utomhusarbetet. Skildringen utgår från det tidsenliga sättet att beskriva kvinnans egenskaper, men vänder potentiellt negativa formuleringar till något positivt. Kvinnans kropp beskrivs som ἥττον... δυνατὸν, “svagare” eller “sämre i kapacitet”, men det ska förstås i relation till det som nämnts i stycket innan; mannens uppgifter. Inför hennes egna uppgifter är hennes naturliga egenskaper däremot “inte sämre”, οὐ κάκιόν (VII.25). När de intellektuella förmågorna avhandlas, “minne” och “omsorg”, gör Isomachos ingen rangordning i fördelningen mellan sig och hustrun. Han går så långt som att lämna det öppet vem av dem som i slutändan kommer ha högst auktoritet – ἐξουσίαν. Deras förhållande innefattar alltså både ett ömsesidigt beroende och en rangordning. Just nu är maken i överläge – vem som i slutändan kommer vara det lämnas osagt. Detta innebär en intressant paradox till föregående citat, där liknelsen med bi-kupan var enklast att tolka som skildringen av hustruns underordnade ställning till maken.

För en jämförelse med den traditionella synen på kvinnors egenskaper samt hennes förhållande till mannen, kan vi se på några av Aristoteles beskrivningar av kvinnan. Hennes kropp framställs i jämförelse med mannens som en defekt, ἔλλειψις (Arist. *Om djurens delar* 727a). Rörande intellektuell förmåga beskrivs hon som “självkontrollerad, modig och rättsinnig” (σώφρονα καὶ ἀνδρείαν καὶ δικαίαν) men inte på samma sätt som mannen utan i

proportion till sin underordnade roll (Arist. *Pol.*1260b.30). Begreppen σῶφρων hos Aristoteles och ἐγκρατεῖς i citat 8 är i princip synonymer i meningen “att behärska sig själv”. Vidare tillhör i Aristoteles begreppsvärld kvinnan, likväl som barnet och slaven, den kategori som styrs av mannen (*Pol.*1259b). “Överläggningsförmågan” (τὸ βουλευτικόν) är en egenskap både man och kvinna har, men hos henne “utan auktoritet” (ἀτελής) – styra ska den göra som besitter “fulländad intellektuell duglighet” (τελέαν [...] τὴν διανοητικὴν²⁵ ἀρετήν) och det kan med andra ord inte vara en kvinna (Arist. *Pol.* 1260a 9-18). Hur kvinnan uppfattades fysiskt och psykiskt hänger alltså ihop, vilket även kan exemplifieras med en replik från Aischylos, *Eumeniderna*, 657-61. Apollon förklarar att en moder inte har del i avlandet av ett barn utan endast är den som skyddar och tar hand om “det nysådda embryot”. Även i föräldraskapet är kvinnan alltså mindre värderad. Att fenomenet kvinnlig auktoritet var något oroväckande återspeglas också i den antika litteraturen. De mytologiska kvinnokrigarna Amazonerna visar, enligt McClure, att kvinnlig självständighet endast var tänkbar i den totala frånvaron av män.²⁶ Inom tragedin bevisar Klytaimnestra i Aischylos *Agamemnon* den destruktiva kvinnligt styre innebar, när hon i makens bortavaro fyller hans plats som regent men bedrar honom med en annan man för att slutligen mörda honom.

Denna traditionella syn på kvinnan kontrasterar mot bilden hos Xenofon. Om förmågan “att handla måttfullt” (τὸ ἐγκρατεῖς εἶναι) är jämnfördelad mellan könen blir hustrun en individ som är lika ansvarig som en man. Av detta framstår det vara en logisk konsekvens att hustrun knappast kan fräntas möjligheten att konkurrera med maken om auktoritetsställningen i relationen.

Citat 9

VII.28 διὰ δὲ τὸ τὴν φύσιν μὴ πρὸς πάντα ταῦτὰ ἀμφοτέρων εὖ πεφυκέναι, διὰ τοῦτο καὶ δέονται μᾶλλον ἀλλήλων καὶ τὸ ζεῦγος ὠφελιμώτερον ἑαυτῶ γεγένηται, ἃ τὸ ἕτερον ἐλλείπεται τὸ ἕτερον δυνάμενον.

På grund av att båda två av naturen inte är bra på samma saker, behöver de också varandra mer och ok-paret[s båda parter] är mer hjälpsamma mot varandra. Det som

²⁵ Ordet διανοητικὴν, som återfinns utgåvan med Rackhams översättning (1944, 62), är den ena av två läsarter för denna passage. I TLG:s utgåva (Rackham, 1944) förekommer istället ordet ἠθικὴν, “moralisk”.

²⁶ McClure, 2020, 116.

den ene misslyckas med klarar den andra av.

VII.30 (...) τῆ μὲν γὰρ γυναικὶ κάλλιον ἔνδον μένειν ἢ θυραυλεῖν, τῷ δὲ ἀνδρὶ αἰσχίον ἔνδον μένειν ἢ τῶν ἔξω ἐπιμελεῖσθαι.

Ty för kvinnan är det finare att stanna inomhus än att vistas utomhus, och för mannen är det skamligare att stanna inomhus än att ha omsorg om de [uppgifter] som är utomhus.

Här framhålls att mannen och kvinnan är lika förbundna med varandra som “ett par sammanokade oxar” (τὸ ζεύγος) – men samtidigt att de lever i distinkt olika domäner. Han är ute, hon inne. Tanken på att “var sak har sin plats”, så även människor, och viljan att eliminera oordning, genomsyrar *Oikonomikos*. Även parets hus har separata utrymmen för män och kvinnor (IX.5). Samma tankesätt återspeglas här: vad man och hustru är bra eller dåliga på är inte, likt auktoritetsförhållandet, dynamiskt – arbetsfördelningen är gudomligt förutbestämd och förankrad i självaste naturen. Detta innebär att hustrun bara genom att vara kvinna förmodas vara bra på vissa saker. Hon beskrivs i kontexten som naturligt utrustad att vara en kärleksfull moder och genom sitt räddhågsna sinne lämpad att stanna inne och ansvara för hushållets resurser (VII.24-25). Att acceptera denna roll är det “finaste” (κάλλιον) hon kan göra.

Citat 10

X.1 καὶ ἄλλα τοίνυν, ἔφη ὁ Ἰσχόμαχος, θέλω σοι πάνυ μεγαλόφρονα αὐτῆς διηγῆσασθαι, ἃ μου ἅπαξ ἀκούσασα ταχὺ ἐπείθετο.

- Därför, [vill jag] också [lägga till] en annan sak! sade Isomachos. Jag vill beskriva för dig hennes mycket stora förstånd, när hon hastigt lydde det som hon en enda gång hade hört av mig.

X.2 (...) ἐγὼ τοίνυν, ἔφη, ἰδὼν ποτε αὐτήν, ὃ Σώκρατες, ἐντετριμμένην πολλῶ μὲν ψιμυθίῳ, ὅπως λευκοτέρα ἔτι δοκοίη εἶναι ἢ ἦν, πολλῇ δ' ἐγχούση, ὅπως ἐρυθροτέρα φαίνοιτο τῆς ἀληθείας

(...) Så, en gång, Sokrates, sade han, såg jag henne ingniden med mycket vitt bly, för att hon skulle se ut att vara ännu vitare än hon var, och med mycket alkanna, för att hon skulle se ut att vara mycket rödare än i verkligheten (...)

I den tredje och sista dialogen får Isomachos hustrun att sluta använda smink. Återigen anknyts till den i *Oikonomikos* genomsyrande tanken på sakers och människors naturliga tillstånd – här skiljer Isomachos mellan att “verkligt se vacker ut, inte bara så förefalla” (X.9). Passagen avhandlar en egenskap som traditionellt förknippades med kvinnor: tendensen att förvränga sig. Under citat 8 nämndes Klytaimnestras bedrägliga personlighet, men redan den första kvinnan Pandora beskrevs som bäraren av “bedrägerier och övertalande ord och en tjuvaktig natur” (Hes. *Verk och dagar* 78). Bedrägeri står inte högt i kurs hos Isomachos. I en senare dialog med Sokrates kommer han att uppge att hustrun i hemmarättegångar dömer honom till böter (vilket är ett gott bevis på hennes utveckling), därför att *han* inte kan få det “svagare argumentet att framstå starkt” (XI.25). Isomachos, som är den exemplariske mannen, förvränger sig inte.

Det primära syftet med att Isomachos berättar om hustruns användande av smink är att visa hur snabbt hon lydde honom. Tidigare har vi sett prov på hur hustrun först opponerat mot sin makes resonemang och sedan assimilerat hans sätt att tänka. Då det gällde begreppet σωφροειν, “att handla måttfullt” hann en och en halv dialog passera från det att hustrun fick höra makens definition av ordet, att måttfullhet är att handla så att ägodelarna förökar sig (citat 5) tills dess hon agerade utifrån definitionen, genom att vilja sköta om slaverna när de var sjuka för att främja deras som lojalitet (citat 6). Här är hennes övertygelse däremot omedelbar: “hon lydde hastigt” (ταχὺ ἐπειθετο). Verbet πείθω, “övertyga” i passiv form kan betyda både “lyda” och “bli övertygad” – i grekisk begreppsvärld är det i princip samma sak: att vara övertygad är att lyda. Här framställer Isomachos hustruns avståndstagande från smink som ett bevis på hennes övertygelse om makens argument. Att det är henne *förståelse* som är det åtråvärda visar sig av att det är just hustruns “sinne” som får mottaga makens beröm (μεγαλό-φρονα).

Citat 11

VII.3 ἐγὼ [...] οὐδαμῶς ἔνδον διατρίβω. καὶ γὰρ δὴ, ἔφη, τὰ γε ἐν τῇ οἰκίᾳ μου πάνυ καὶ αὐτὴ ἡ γυνὴ ἐστὶν ἰκανὴ διοικεῖν.

Jag tillbringar aldrig tid inomhus. Ty sannerligen, sade han, det som är i mitt hus är ju även min hustru helt och hållet kapabel att själv ta hand om.

Avhandlingens sista citat är egentligen det allra första omnämmandet av Isomachos hustru. De tre dialogerna är tillägnade beskrivningen av undervisningsprocessen, varför de oftare beskriver vad hustrun har potential att uppnå än vad hon faktiskt uppnått. Genom hustruns svar har vi sett hur hon tillgodogör sig makens undervisning och rör sig mot målet att bli hemmets överhuvud. Isomachos replik här bevisar att hustrun faktiskt också uppnår denna status. Maken behöver inte längre vara hemma för att undervisa – än mindre övervaka – henne, utan kan ägna sig åt *sin* domäns arbete. Hustrun är med emfas, γε... πάυυ, “kapabel” att “själv”, αὐτῆ, klara av hushållsarbetet.

Anmärkningsvärt är det adverbiala καί, “även”. Det tycks signalera att det hustrun är kapabel till är “även” maken kapabel till, omvänt formulerat. På det viset framstår hustruns kunnighet som helt härledd från makens undervisning. Det kan förstås inte syfta på de praktiska färdigheterna eftersom makarna inte har samma arbetsuppgifter (citat 9). I min tolkning visar detta καί att den viktigaste färdigheten är den som maken besitter och som han nu har undervisat hustrun i: förståelsen för vad hennes arbete betyder, inte bara förmågan att utföra det. Under dialogernas gång har hustrun alltså till fullo bevisat sig erövra det “manliga sinne” som sammanfattas i makens definition av σοφρονεῖν, “att agera på ett ekonomiskt vis”.

Diskussion: Vad vill Xenofon förmedla med framställningen av hustrun?

I avhandlingen har hustruporträttet studerats på nära håll för att svara på frågan hur hustrun skildras. För att undersöka vad Xenofon kan tänkas vilja förmedla med skildringen av hustrun, behöver vi dock betrakta den i en bredare kontext. *Oikonomikos* brukar, som nämndes i inledningen, uppfattas som en kommentar till det alltmer individualistiska klimatet i Aten. Två författare som betraktar Xenofons skildring ur en aning olika perspektiv, och därmed drar olika slutsatser om vad man kan läsa in i hustruporträttet, är Sheila Murnaghan och Sarah B. Pomeroy. Deras resonemang blir min utgångspunkt för diskussion, i det att jag prövar och utvecklar deras tolkningar.

Murnaghans tolkning (1988)

I artikeln "How a woman can be more like a man: The dialogue between Ischomachus and his wife in Xenophon's *Oikonomikos*" (1988) lägger Murnaghan emfas vid den metaforiska sidan av *Oikonomikos* och därmed av skildringen av hustrun. Hon menar att skildringen är kantad av historiskt realistiska inslag och därför inte ska förstås som ett vittnesbörd om verkliga förhållanden – allra minst en positiv kvinnoyn – utan främst som metafor för någonting annat. Murnaghans tolkning av Xenofon tycks härmed tillskriva honom ett större filosofisk djup än Pomeroy. Följande är min förståelse för, och möjligen utbyggnad av, Murnaghans analys. Xenofon önskar rättfärdiga en aristokratisk livsstil genom att utforma en liknelse i vilken de privata intressena framhålls som förenliga med, och rentav gynnande för, statens intressen.²⁷ Isomachos hushåll blir en illustration för ett slags önskad, mer ömsesidiga förhållanden mellan stat, πόλις och hushåll, οἶκος. Mannen i hushållet har auktoritet över allt arbete utanför hemmet, varför han motsvarar den offentliga samhällssfären (πόλις). Hustrun har auktoritet över arbetet inomhus och ser till att allt som utomhusdomänen producerar blir förädlad och rätt distribuerat, varför hon representerar hushållet, den privata samhällssfären (οἶκος). Framförallt representerar hon dock den kvinnliga sidan av den mänskliga naturen, dess fallenhet för oordning och irrationalitet (även vidrört i inledning och avhandling) men också dess potential att övervinna dessa brister.²⁸ Den högsta graden av manlighet däremot är förstånd, öppenhet och mod, vilket staten, så väl som varje individ, bör söka uppnå. För att de

²⁷ Murnaghan, 1988, 10

²⁸ Murnaghan, 1988, 12, 18.

två sfärerna ska vara i harmoni med varandra behöver det framhållas att båda två är lika mycket värda. Precis som skillnader mellan man och kvinna erkänns och bejakas i skildringen, bör skillnaderna mellan stat och individ bejakas. Samtidigt beror hushållet av staten och staten av hushållet, varför alla värdeladdade hierarkier dem emellan måste elimineras. Det finns en över- och underordning men inte en rangordning. När man och hustru, eller stat och hushåll, samverkar kommer deras gemensamma bästa att gynnas.

Pomeroy's tolkning (1994)

Sara B. Pomeroy är författare till kommentaren *Xenophon Oeconomicus, A Social and Historical Commentary* (1994). Hennes läsning av Xenofon tar fasta på det konkreta i hans skildring och hon drar genom jämförelser med bl.a. Aristoteles och Platon slutsatsen att skildringen av hustrun återspeglar en för sin tid liberal syn på kvinnor.²⁹ Sedd som politisk kommentar avkodar hon i *Oikonomikos* en nära nog icke-hierarkisk samhällsvision, som bl.a. tillskriver just kvinnor större potential och erkännande än samtiden gav dem.³⁰ Förhållandena som skildras i Isomachos hushåll är visserligen patriarkala och toppstyrda, men Pomeroy framhåller att Xenofon trots detta är den förste författaren att till fullo erkänna betydelsen av kvinnors arbete. Äktenskapet i skildringen värderas inte primärt för alstrandet av legitima barn utan för makarnas partnerskap i hushållsarbetet, och Pomeroy påpekar vidare det radikala i att kvinnor tillskrivs samma intellektuella förmåga som män.

Kvinnliga förkunskaper

De båda författarna tar som en utgångspunkt för sina tolkningar den mycket kortfattade beskrivningen av hustruns praktiska kunskaper i början av äktenskapet (citrat 1). Pomeroy betraktar "kunnighet i att göra kläder" som prov på realistiska förmågor för en ung hustru. Maken flyttar dock samtalsfokus från hennes praktiska förkunskaper till sin egen undervisning. Det var vanligt att äkta män undervisade sina fruar och Pomeroy argumenterar för att Isomachos därför riktar fokus mot det han själv ska lära henne: förståelsen för hushållsekonomi.³¹ Utan att nedvärdera hennes praktiska kunskaper och hennes hemgift, avspeglar samtalen att maken är mer intresserad av hur hustrun genom sin förståelse kommer

²⁹ Pomeroy, 1994, 31-40.

³⁰ Pomeroy, 1994, 66.

³¹ Pomeroy, 1994, 270-72.

bidra till den gemensamma ekonomin (citrat 5).³² Hon värderas alltså för sin potential redan innan den visat sig uppfyllt.

Om Pomeroy's tolkning är att hustruns praktiska färdigheter finns men tas för givna, ser Murnaghan citat 1 som belägg för att hustrun mer eller mindre saknar desamma. Att hustrun lär sig mer av sin make än av sin mor är en av de avvikelser som minskar framställningens historiska trovärdighet. Det fiktiva draget understryker i Murnaghans mening att hustrun *endast* tjänar som metafor för den privata sfären. Enligt Murnaghan tillskrivs hustrun från början bara en styrka: förmågan att kontrollera sin aptit.³³ I detta synsätt blir hustrun ett *tabula rasa* vars tomhet är potentialen för det som maken ska lära henne. Detta betyder, enligt Murnaghan, att hustrun inte värderas för någon egen styrka utan snarare som ett tomrum i vilket maken ska utbreda *sitt* sätt att tänka. Denna tomhet skulle symbolisera den formbarhet Xenofon önskade att den privata sfären skulle ha i förhållande till staten.

De två författarna är eniga om att makens undervisning värderas högre än hustruns kunskap eller okunskap, men skiljer sig åt i vad de drar för slutsatser. Pomeroy finner hustruns förkunskaper historiskt trovärdiga och lägger fokus på att hustrun tillskrivs förmåga att lära sig mer än hon redan kan, vilket får henne att utläsa en positiv kvinnoyn. Murnaghan tolkar hustrun som orealistiskt okunnig och tar detta som belägg för att hustrun egentligen inte *kan* representera verkliga kvinnor, utan endast tjänar som politisk symbol.

Manlig utveckling

I citat 3 anges att hustrun "domesticeras för att samtala" (ἐτετιθάσεντο ὥστε διαλέγεσθαι). Kvinnan var, precis som den privata sfären i Xenofons syn, traditionellt förknippad med en fallenhet för irrationalitet.³⁴ Både Pomeroy och Murnaghan uppfattar domesticerandet som en process igenom vilken hustrun blir mer lik sin make – i avhandlingsdelen har vi sett hur hustrun successivt anammar makens tankesätt (citrat 6, 7, 10).

Pomeroy tar sin utgångspunkt i Aristoteles uppfattning att människan utmärks framför djuren genom sin talförmåga (Arist. *Pol.* 1253a9-18). Hon förutsätter att Xenofon har i åtanke den dialektiska betydelsen av διαλέγεσθαι; det intellektuella samtal som hörde till filosofiska

³² Pomeroy, 1994, 60.

³³ Murnaghan, 1988, 12.

³⁴ Murnaghan, 1988, 12.

kretsar men oftast utestängde kvinnor. Utifrån detta argumenterar hon för att kvinnan i avsaknad av denna högre kommunikationsförmåga alltså kunde uppfattas som “mindre mänsklig”.³⁵ I avhandlingen har jag noterat hur hustruns utveckling från passiv och tyst (citrat 1, 3, 4) till aktivt deltagande i samtalet (citrat 2, 5, 6, 7) demonstrerar hennes utveckling av en förmåga som ofta bara män skolades i. Som en följd av Pomeroy's resonemang framstår hustruns utveckling i dialogerna alltså som en process i vilken hon blir “mer mänsklig”. Detta tolkar jag också som andemeningen i det beröm Sokrates ger hennes förstånd när han kallar det “manligt” (citrat 6).

Murnaghan argumenterar, likt Pomeroy, för hustruns stigande grad av manlighet. Dock menar hon, i kontrast till Pomeroy, att processen inte innebär att hon växer som individ utan snarare suddas ut.³⁶ Fokus ligger enligt Murnaghan på makens insats som lärare snarare än på hustruns lärande, och hennes framsteg ska snarast förstås som beviset för hur *han* fullkomnas i sin roll. Detta menar Murnaghan blir tydligt genom makens första omnämnande av hustrun: hon är helt kapabel att själv sköta hemmet, medan *han* kan ägna sig åt uppgifterna utanför (citrat 11). Repliken framhäver tydligt den önskade uppdelningen mellan deras arbetsområden. Som stöd för analysen kan jag även utpeka Isomachos förklaring att skillnaderna är den naturliga ordningen (citrat 8). Också genom berättelsen om bidrottningen i sin kupa har vi sett att hustruns domän framhävs som en avskild och underordnad del makens mycket större värld (citrat 7). Målet med hustruns ökade likhet med maken, eller hennes “förmanligande”, är alltså inte att utradera skiljelinjerna mellan deras arbetsuppgifter, utan att upprätthålla desamma.³⁷ Ju bättre hustrun lever ut sin roll, desto mindre uppmärksamhet behöver hennes make ägna henne, påpekar Murnaghan.

Isomachos påståenden att hans hustru kan tävla med honom i värde och auktoritetsställning (citrat 5, 9) anser jag ger stöd åt den positiva kvinnoanalysen Pomeroy läser in hos Xenofon.³⁸ Dessa anspråk skulle följaktligen även kunna utmana Murnaghans syn på hustrun som ofrånkomligt underordnad maken. Murnaghan kommenterar dock passagera med att framhålla att hustrun, återigen, endast är en symbol – för den feminina sidan av mannen.

³⁵ Pomeroy, 1994, 272-3.

³⁶ Murnaghan, 1988, 13.

³⁷ Murnaghan, 1988, 13.

³⁸ Det ska dock nämnas att Pomeroy inte kommenterar denna aspekt på citrat 5 och 9.

Dialogen illustrerar i Murnaghans syn *en* individs fullkommande (rättare sagt en hel stats fullkommande), den upptas inte av ett egentligt intresse för hustruns personlighet. Enligt Murnaghan är Isomachos genom att undervisa hustrun ute efter att bemästra “den feminina potentialen för oordning och självupptagenhet” hos sig själv lika mycket som hos hustrun.³⁹ Murnaghan pekar på hustruns lutning åt “moralisk slapphet” som tar sig ut genom användandet av smink, vilket snabbt bemästras genom makens guidning (citat 10).⁴⁰ Vidare framhåller hon hur omorganisationen av hemmet ger uttryck för stävjandet av “kvinnlig oordning” (VIII-IX).⁴¹ Makens påståenden att hustrun kan bemästra honom är hos Murnaghans alltså inte ett bevis för önskan om jämlikhet mellan man och kvinna, utan en påminnelse om att “kvinnlig oordning” är något som även en man, eller ett samhälle, löper risken att hysa och därför måste bekämpa. I det att Xenofon skildrar möjligheten att eliminera “den irrationalitet som kvinnor symboliserar” föreslår Murnaghan att han representerar en för sin tid ovanligt ljus människosyn snarare än en positiv kvinnoosyn.⁴²

Balansgång mellan metaforik och konkretism

I praktiken gör Pomeroy och Murnaghan samma sorts iakttagelser av hur hustrun skildras. De framhåller att hon genom undervisningen går från passiv till aktiv; från att representera egenskaper traditionellt sett förknippade med kvinnan till att leva ut “manligare” egenskaper. Murnaghans totala fokus på den politiska metaforiken tycks dock få henne att betrakta skildringen av hustrun i ett dystrare ljus än Pomeroy. Den sistnämnda, vars kommentar till *Oikonomikos* är av senare datum, bemöter Murnaghan och menar att hon utläser “en nedvärderande syn på kvinnor” i Xenofons text.⁴³

Att tolka Murnaghans förståelse som negativ är dock inte, i min mening, en adekvat slutsats. Om hustrun verkligen betraktas som *enbart* en metafor för någonting annat än en kvinna behöver skildringen inte säga mycket om Xenofons egen kvinnoosyn. Snarare är dialogen då inriktad på ett högre syfte för vilket det betyder mindre vilka återspeglingsdet får på de ingående delarna, om de betraktas i isolering. Metaforen “hustrun” är visserligen sammansatt

³⁹ Murnaghan, 1988, 13-14.

⁴⁰ Murnaghan, 1988, 12.

⁴¹ Murnaghan, 1988, 12.

⁴² Murnaghan, 1988, 14.

⁴³ Pomeroy, 1994, 302.

av element i den traditionella synen på kvinnan – men kanske leker Xenofon endast med tillgängliga attribut som passar den illustration han vill göra. Hustrun är följaktligen inte en individ utan bara en omskrivning för individens, eller samhällets, lutning åt kaos och irrationalitet. Hon är den svagare sidan av den mänskliga naturen, vilken tillskrivs potential att övervinna sig själv.

Hos Pomeroy framstår det däremot inte som en motsättning att se hustrun som en metafor för den privata sfären och samtidigt som utloppet för intresse för verkliga kvinnor. Detta motiveras genom en jämförelse mellan Xenofons *Oikonomikos* och Platons *Staten*.⁴⁴ *Staten* är likt *Oikonomikos* en sokratisk dialog som genom framställningen av en utopi kritiserar samtidspolitiken. Även föreställningen om hur den privata och offentliga sfären bör förenas återfinns i *Staten*, bok 5.⁴⁵ När Platon avhandlar skillnader mellan könen tillskrivs kvinnor samma förmågor och potential som män, förutom rörande fysisk styrka, varför de på samma villkor som män inkluderas i samhället (*Staten* 5.451e, 5.453.e, 5.456a). Pomeroy konstaterar att båda författarna förordar en meritokratisk idealstat i vilken den bästa sortens kvinna potentiellt skulle kunna utöva auktoritet över män. De drivs båda av viljan att framställa kvinnor som “mer produktiva medlemmar av samhället” än de i samtiden ansågs vara; dock inte, understryker Pomeroy, för att de ansåg att kvinnan “var förtryckt eller i behov av frigörelse”.⁴⁶ Omformandet av kvinnan till en ekonomisk aktör tjänade helt enkelt det allmänna bästa. Samma sorts intresse för kvinnans funktion i samhället som Platon ger uttryck för går följaktligen att läsa in i Xenofons skildring av hustrun.

Utifrån detta drar jag slutsatsen att Xenofon och Platon båda tycks identifiera den roll som kvinnor hade i deras samtid som ett samhällsproblem. I sina utopier framställer de varsitt svar på detta. Platon sänker värdet av de traditionella kvinnouppgifterna (som barnskötsel och vävning) till förmån för kvinnans inkludering i manliga uppgifter (som krigföring och politik).⁴⁷ Xenofon däremot bevarar separationen mellan mäns och kvinnors arbetsuppgifter men *höjer* den kvinnliga domänens värde till samma nivå som den manliga – detta genom att Isomachos hustru skolas på ett manligt vis och uppnår en “manlig förståelse”. När hustrun i

⁴⁴ Pomeroy, 1994, 31-32.

⁴⁵ Pomeroy, 1994, 37.

⁴⁶ Pomeroy, 1994, 32.

⁴⁷ Pomeroy, 1994, 39.

sin första replik uttrycker bestörtning över makens förväntningar ser jag henne som ett språkrör för den typ av "kvinnosyn" som Xenofon i detta verk uppmärksammar - den som menar det onaturligt för kvinnan att ha egen auktoritet.⁴⁸ Det framstår i denna tolkning troligt att Xenofon faktiskt kan ha adresserat två politiska problem med *en* metafor. Ekonomiska bromsklossar kan nämligen vara både ett hushåll som agerar utan hänsyn till det allmänna bästa, *och* en hustru som agerar utan insikt om betydelsen av sitt arbete. Skildringen är för radikal för ett realistiskt personporträtt, men det utesluter inte att Xenofon kunde tro på att verkliga kvinnor hade just den potential som han tillskriver den fiktiva "Isomachos hustru".

⁴⁸ Arist. *Pol.* 1260a 9-15.

Slutsats

Ett tidsenligt erkännande

Xenofons skildring av Isomachos hustru avbildar en exemplarisk aktör inom den kvinnliga domänen och en i moraliskt och logiskt hänseende läraktig person. I diskussionen har det synliggjorts att det går att läsa skildringen på både ett metaforiskt och ett konkret plan. Lite beroende på vilket filosofiskt djup man tillskriver Xenofons författarskap kan man låta det ena eller andra alternativet väga över. För egen del ger jag Xenofon äran av att lyckas skildra något mer än det konkreta, utan att för den sakens skull vara särskilt abstrakt. Därmed stannar jag vid slutsatsen att hustrun framförallt är en politisk metafor. I denna adresserar Xenofon samhällsproblemet i individualistisk vinningslystnad, men också, mer subtilt, i frånskrivningen av ansvar för en stor del av samhällets befolkning, kvinnorna. Genom hustru-metaforens sammansättning av samtidsvärderingar – som likhetstecknet mellan kvinnlighet och irrationalitet – identifieras alltså två problem i ett. När jag ser hur Xenofon låter Isomachos hustru övervinna dessa fördomar verkar det rimligt att tolka hans skildring som utloppet för en faktisk tro på kvinnlig potential. Snarare än strävan efter jämlikhet för sakens skull bör motivet, likt Isomachos äktenskapsavtal, förstås som logiken i ett ekonomiskt tänkande.

Även följande slutsatser underbygger mitt val att tillskriva porträttet en otidsenligt positiv kvinnosyn för Xenofons del. Att hustruns fullkomnande resulterar i att hon syns mindre och maken mer, skulle enligt motsatt perspektiv bara bekräfta 400-talets allmänna, ganska negativa kvinnosyn. Men endast om man jämför med det moderna förhållandet mellan män och kvinnor är det i mina ögon nödvändigt att se negativt på det erkännande som hustrun ges hos Xenofon. Xenofon utmålar “naturligt kvinnliga egenskaper” som styrkor, medan en samtida kvinnosyn betraktade dem som svagheter. Han tillskriver kvinnan samma förståelse som en man, men förflyttar henne för den sakens skull inte ur den traditionellt kvinnliga kontexten. På samma vis behåller även mannen i framställningen sin kontext. Skillnader erkänns men dess värdeladdning omvärderas. Eftersom mannens domän, den sociala och politiska, är den mer synliga blir resultatet att erkännandet av hustruns duglighet bevisas genom maken. En sådan ärebetygelse framstår kanske märklig för oss, men kan ändå ha varit betydelsefull i samtiden.

Slutsatsen för denna studie är att Isomachos hustru är ett porträtt av en kvinnas möjlighet att utvecklas. Genom undervisning lämnar hustrun den passiva roll som samtiden ofta fann det bäst att tillskriva henne och blir istället en aktör med samma medvetande om sig själv och samhället som någonsin en man. Genom att erkänna vikten av de traditionella kvinnliga arbetsuppgifterna förankrar Xenofon sin skildring i sin samtid. Beträktad i sin historiska kontext finns här, i mina ögon, ett vittnesbörd både om tidsbundna fördomar och om den tidlösa möjligheten att fantisera bortom dessa.

Bibliografi

Primärlitteratur

- Aischylos *Agamemnon: Aeschyli Septem Quae Supersunt Tragoedias*. Ed. D.L. Page. Oxford: Clarendon Press, 1972
- Aischylos *Eumeniderna: Aeschyli Septem Quae Supersunt Tragoedias*. Ed. D.L. Page. Oxford: Clarendon Press, 1972
- Aristofanes *Getingarna: Aristophanis Fabulae*. Ed. N.G. Wilson, Tomus I. Oxford: Oxford: University Press, 2007
- Aristoteles *Politiken: Αριστοτέλους πολιτικῶν*. Ed. Rackham, Harris. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1944
- Aristoteles *Politiken: Aristotelis politica*. Ed. Ross, W.D. Oxford: Clarendon Press, 1957 (repr. 1964)
- Aristoteles *Om djurens delar: Aristotelis de generatione animalium*. Ed. H.J. Drossaart Lulofs. Oxford: Clarendon Press, 1965 (repr. 1972)
- Epiktetos, *Diatribai: Epicteti dissertationes ab Arriano digestae*. Ed. H. Schenkl. Leipzig: Teubner, 1916 (repr. 1965)
- Herodotos *Historia: Herodoti Historiae* (2 vols.). Ed. N.G. Wilson. Oxford: Oxford University Press, 2015
- Hesiodos *Verk och dagar: Hesiodi opera*. Ed. F. Solmsen. Oxford: Clarendon Press, 1970
- Lysias *Tal 1 (Om mordet på Eratosthenes): Lysiae orationes cum fragmentis*. Ed. C. Carey. Oxford: Oxford University Press, 2007
- Platon *Staten: Platonis Rempublicam*. Ed. S.R. Slings. Oxford: Oxford University Press, 2003
- Semonides *Kvinnotyper (fragment 7): Iambi et elegi Graeci*, vol. 2. Ed. M.L. West Oxford: Clarendon Press, 1972
- Sofokles *Kvinnorna i Trakis: Sophoclis fabulae*. Ed. H. Lloyd-Jones and N.G. Wilson. Oxford: Clarendon Press, 1990
- Xenofon *Oikonomikos: Xenophontis opera omnia*, vol. 2, 2nd edn. Ed. E.C. Marchant. Oxford: Clarendon Press, 1921 (repr. 1971)

Sekundärlitteratur

- Heinemann, William. (1979). *Xenophon. Xenophon in Seven Volumes, 4*. Cambridge.
- Liddell, Henry George & Scott, Robert. (1940). *A Greek-English Lexicon. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones. with the assistance of Roderick McKenzie*. New ed. Oxford.

- Linnér, Sture. (2004). *Xenofon: Ledarskap. Översättning från grekiskan, med inledning och kommentar av Sture Linnér*. Utgivningsort saknas.
- McClure, Laura. (2020). *Women in Classical Antiquity. From birth to death*. Chichester, West Sussex.
- Moss, Leonard. (1988). "The Critique of the Female Stereotype in Greek Tragedy". *Soundings*, 71 (4), 515-532.
- Murnaghan, Sheila. (1988). "How a woman can be more like a man: The dialogue between Ischomachus and his wife in Xenophon's *Oeconomicus*". *Helios*, 15 (1), 9-12.
- Phillips, David, D. (2013). *The Law of ancient Athens*. Ann Arbor, Michigan.
- Pomeroy, Sarah. (1994). *Oikonomikos: A Social and Historical Commentary, with a New English Translation*. Oxford.
- Pomeroy, Sarah. (1975). *Goddesses, Whores, Wives, & Slaves. Women in Classical Antiquity*. London.